

The Application of the Concept of "Border" in the Discourse Analysis of War; an Examination of the Novel "Lamyazra" Based on the Ideas of Laclau and Mouffe

Fereshteh Azadtabar¹

1. Corresponding author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran, Email: feazadtabar@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

12 January 2025

Received in revised form:

28 June 2025

Accepted:

29 June 2025

Published online:

14 July 2025

Keywords:

Critical discourse analysis,
Laclau and Mouffe,
the novel "Lamyazra",
border,
War.

ABSTRACT

This research takes a critical discourse analysis approach, utilizing the theories of Laclau and Mouffe, to explore the role of war and borders in the novel "Lamyazra." The main aim of this study is to investigate how these two concepts are represented in the novel and their roles in shaping discourse and identities. Unlike traditional views that see language as merely a tool for reflecting reality, this research posits that language actively constructs reality and shapes meanings and identities through various discourses. By focusing on key concepts such as "articulation," "knot," and "hegemony," it demonstrates how borders, as a central knot in the discursive network of the novel, are articulated in relation to concepts like war, resistance, and identity, challenging the dominant discourses surrounding borders. Research questions revolve around the representation of love and borders, existing competing discourses, and the relationship between love and resistance. The hypotheses focus on the role of love in creating tension and paradox, and as a key knot. A qualitative research method using thematic analysis has been employed. The findings indicated that love and borders in the novel are not only personal concepts but also discursive constructs capable of generating different meanings and shaping identities. The border, as a complex discursive construct, is introduced not only as a factor of separation but also as a connector and creator of new identities. Overall, this research demonstrates that the novel "Lamyazra," through its unique representation of the concept of borders, challenges dominant structures and provides a space to think about new meanings and diverse identities.

Cite this article: Azadtabar, fereshteh. (2025). The Application of the Concept of "Border" in the Discourse Analysis of War; an Examination of the Novel "Lamyazra" Based on the Ideas of Laclau and Mouffe. *Journal of Resistance Literature*, 16 (31), 73-92. <http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24667.3018>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24667.3018>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

The Discourse of War is a set of beliefs, values, and social meanings that form around the phenomenon of war within a society, influencing how war and its consequences are understood, interpreted, and represented. This discourse can foreground concepts such as sacrifice, resistance, loss, violence, heroism, or tragedy, and impart either a critical or identity-forming orientation to literature and art. The discourse of Sacred Defense literature, by linking the signified of “the sacred” to the signifier defense (rather than “war”), seeks to foreground, in the creation of literary works, the emergence of a new kind of literature after the Islamic Revolution, especially following the outbreak of war, and to accentuate the ideological and cultural dimensions of the Islamic Revolution. The very choice of the term “Sacred Defense Literature” for these works is itself a reflection of this orientation. Moreover, given the close relationship between literary criticism and ideology, and their role in interpreting and making literary phenomena meaningful, the study of how concepts and values are represented in post-revolutionary and wartime fiction becomes especially significant (MehrAyin, 2007: 363). In this context, the novel *Lam Yazra* by Mohammadreza Bayrami stands out as a prominent work of Sacred Defense literature, addressing the Iran-Iraq war and its impacts on human lives. This novel, with a deep and humanistic perspective, seeks to examine the various dimensions of this phenomenon from multiple angles, narrating the fate of several characters amidst the Iran-Iraq war. The characters include soldiers, their families, and those who are affected by the war either directly or indirectly. In *Lam Yazra*, Bayrami, through a realist approach, endeavors to portray the pain, suffering, and human resistance in the face of war. The novel tells the story of the profound effects of the Iran-Iraq war on a rural family called the “Sa’doun family” in the Jodeyl region, where Saddam has banned agriculture and people are compelled to farm in secret. The narrative revolves around lands that are divided into barren and arable sections, and is intertwined with the historical event of Dujail, where—after a failed assassination attempt—Saddam massacres the Shiites a residents of the area in retaliation. This event is reflected in the narrative through a stream-of-consciousness technique. The novel is multi-faceted and is told from the perspectives of several characters; nevertheless, the main focus remains on Sa’doun, his family, and his romantic relationship with Ahli. By depicting the confrontation of geographical, religious, and cultural borders between two groups of a Sunni and Shi’a tribe in Iraq, the novel offers a narrative in which the events unfold against the backdrop of discursive confrontations and conflicts among the characters).

2. Methodology

The research methodology of this study is qualitative and employs an analytical-descriptive approach based on critical discourse analysis. Utilizing the theoretical framework of Laclau and Mouffe, the study examines various articulations of discourse and the concept of the border in the novel “*Lam Yazra*.” Data analysis is conducted through thematic analysis, which involves identifying key themes, exploring the relationships among these themes, and interpreting them within the context of war discourses. The primary focus is on identifying nodal points (central

and pivotal points in the narrative), the articulation of borders in relation to other elements of the story such as war, identity, and resistance, as well as the dominant and competing discourses surrounding the concept of the border and the discourse on war.

3. Results

The critical discourse analysis of the novel *Lam Yazra*, with a focus on the concept of the border, revealed that the border is not merely a geographical dividing line, but rather a complex discursive construct that shapes meanings and identities. In this novel, the border is represented not only as a physical reality, but also as a social and cultural concept that affects power relations, individual and collective identities, and even human emotions. Through the analytical tools of Laclau and Mouffe, it was found that the border functions as a key nodal point around which other concepts such as war, resistance, love, and identity are articulated. These articulations show that the border is not only a factor of separation and division but can also serve as a point of connection and the creation of new identities. In fact, the competing discourses within the novel interpret the border not as a fixed and definite phenomenon, but as a variable and contested structure. This demonstrates that the border is a multifaceted and dynamic phenomenon, whose meanings are constructed and reconstructed not only at the geographical level but also on social, cultural, and emotional levels. Thus, this analysis not only provides a deeper understanding of the novel but also helps us develop a more critical perspective on the role of discourse in shaping borders and their impact on human lives. This approach further underscores the importance of studying borders as social and cultural constructs that can be challenged by opposing discourses.

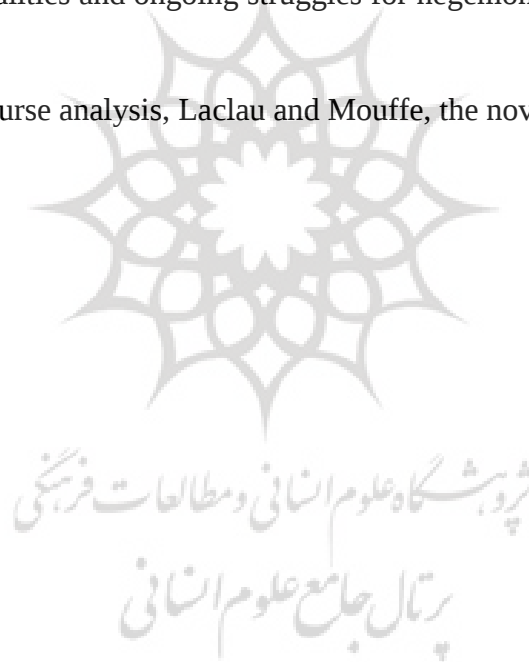
4. Conclusion

1. The protagonist, through his internal monologues and dialogues with other characters, reveals the tension between his personal values and the demands of military life. This struggle shows how discourse shapes his understanding of himself and others.
2. The concept of hegemony is crucial in understanding the power dynamics present in the novel. Hegemony refers to the dominance of some ideas or discourses over others, shaping social norms and values. The military discourse around duty, honor, and sacrifice creates a hegemonic narrative that pressures the characters to conform. However, moments of opposition, such as the protagonist's reflections on the morality of war and the suffering that results from it, challenge this hegemony. This is consistent with Laclau and Mouffe's claim that social formations may be subject to change as characters negotiate their positions within the dominant discourse.
3. According to Laclau and Mouffe, identities are not given in advance, but are constructed through modes of expression. In the novel *The Wasteland*, characters' identities are shaped by the relationships and discourses they engage in.
4. The relationships between soldiers and civilians demonstrate the fluidity of identity. The protagonist's interactions with Haitham, a person of another faith, demonstrate how their shared experiences of harm and loss create a bond that transcends their role in the war. This articulation

of identity highlights the interconnectedness of personal and political narratives and emphasizes that identities are shaped through social relations.

5. Language in this novel functions as a powerful tool of empowerment and oppression. The characters' use of language reflects their position in the power structures of the narrative. Laclau and Mouffe emphasize the importance of emotions in shaping identities and political discourses. In the novel *The Waste Land*, emotional experiences play a significant role in the narrative of the characters. The protagonist's feelings of guilt, despair, and compassion are expressed through his interactions with other soldiers of different religions. These feelings challenge the dominant military discourse and highlight the human cost of war. The emotional weight of these experiences serves to destabilize hegemonic narratives and allows for the emergence of alternative discourses of empathy and understanding. Ultimately, the novel demonstrates how discourse shapes social realities and ongoing struggles for hegemony in a complex socio-political landscape.

Keywords: Critical discourse analysis, Laclau and Mouffe, the novel "Lamyazra," border, War

کاربست مفهوم «مرز» در تحلیل گفتمان جنگ؛ بررسی رمان «لم یزرع» با تکیه بر آرای لاکلا و موفه*

فرشته آزادتبار^۱

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. feazadtabar@pnu.ac.ir

چکیده:

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۱۰/۲۳

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۴/۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۴/۸

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۴/۲۳

کلیدواژه‌ها:

تحلیل گفتمان انتقادی،

لاکلا و موفه،

رمان لم یزرع،

مرز،

جنگ.

این پژوهش، با رویکرد تحلیل گفتمانی انتقادی و با بهره‌گیری از نظریه لاکلا و موفه، به بررسی نقش جنگ و مرز در رمان «لم یزرع» می‌پردازد. هدف اصلی این مطالعه، واکاوی چگونگی بازنمایی این دو مفهوم در رمان و همچنین نقش آن‌ها در ساختار گفتمانی و شکل‌گیری هویت‌ها است. برخلاف دیدگاه‌های سنتی که زبان را ابزاری برای بازتاب واقعیت می‌دانند، این پژوهش براین باور است که زبان، خود سازنده واقعیت است و از طریق گفتمان‌های مختلف، معانی و هویت‌ها را شکل می‌دهد. با تمرکز بر مفاهیم کلیدی نظیر «مفصل‌بندی»، «گره» و «هژمونی»، نشان داده می‌شود که چگونه مرز به عنوان یک گره کانونی در شبکه گفتمانی رمان، در ارتباط با مفاهیمی چون جنگ، مقاومت و هویت، مفصل‌بندی شده و گفتمان‌های مسلط پیرامون مرز را به چالش می‌کشد. پرسش‌های پژوهشی، حول محور بازنمایی عشق و مرز، گفتمان‌های رقیب موجود و ارتباط عشق و مقاومت شکل گرفتند. فرضیات نیز بر نقش عشق در ایجاد تنش و پارادوکس، و به عنوان یک گره کلیدی متمرکز است. روش تحقیق، کیفی با تحلیل مضمون به کار گرفته شده است. نتایج، نشان داد که عشق و مرز در رمان، نه تنها مفاهیم شخصی، بلکه سازه‌های گفتمانی هستند که می‌توانند معانی متفاوتی را خلق کنند و هویت‌ها را شکل دهند. مرز به عنوان یک سازه گفتمانی پیچیده، نه تنها عامل جدایی، بلکه عامل اتصال و ایجاد هویت‌های جدید معرفی شد. به طور کلی، این پژوهش نشان می‌دهد که رمان لم یزرع با بازنمایی خاص خود از مفهوم مرز، به چالش کشیدن ساختارهای مسلط می‌پردازد و فضایی برای اندیشیدن به معانی جدید و هویت‌های متفاوت فراهم می‌کند.

* استناد: آزادتبار، فرشته. (۱۴۰۳). کاربرد مفهوم «مرز» در تحلیل گفتمان جنگ؛ بررسی رمان «لم یزرع» با تکیه بر آرای لاکلا و موفه. *ادبیات پایدار*، ۱۶ (۳۱)، ۷۳-۹۲.

<http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24667.3018>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی کرمان.

۱. مقدمه

گفتمان جنگ، مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و معانی اجتماعی است که درباره پدیده جنگ، در یک جامعه شکل می‌گیرد و بر نحوه درک، تفسیر و بازنمایی جنگ و پیامدهای آن تأثیر می‌گذارد. این گفتمان می‌تواند مفاهیمی چون ایثار، مقاومت، فقدان، خشونت، قهرمانی یا تراژدی را برجسته کند و جهت‌گیری انتقادی یا هویت‌ساز به ادبیات و هنر ببخشد. «گفتمان ادبیات دفاع مقدس» با پیوند دادن مدلول مقدس به دال «دفاع» و نه («جنگ»)، بر آن است تا در خلق اثر ادبی، شکل‌گیری نوع جدیدی از ادبیات پس از انقلاب اسلامی را، به‌ویژه در پی وقوع جنگ، برجسته سازد و ابعاد اعتقادی و فرهنگی انقلاب اسلامی را پررنگ نماید. انتخاب عنوان «ادبیات دفاع مقدس» برای این آثار، خود بازتاب همین جهت‌گیری است. از سوی دیگر، با توجه به پیوند میان نقد ادبی و ایدئولوژی و نقش آن‌ها در تفسیر و معنادار ساختن پدیده‌های ادبی، بررسی نحوه بازنمایی مفاهیم و ارزش‌ها در ادبیات داستانی پس از انقلاب و جنگ، اهمیت ویژه‌ای می‌یابد» (مهرآیین، ۱۳۸۶: ۳۶۳).

در همین زمینه، رمان *لم‌یزرع* اثر محمدرضا بایرامی یکی از آثار برجسته ادبیات دفاع مقدس به شمار می‌رود که به موضوع جنگ ایران و عراق و تأثیرات آن بر زندگی انسان‌ها می‌پردازد. این رمان با نگاهی عمیق و انسانی، تلاش می‌کند ابعاد مختلف این پدیده را از زوایای گوناگون بررسی کند و روایت‌گر سرگذشت چند شخصیت در جریان جنگ ایران و عراق است. شخصیت‌های این رمان شامل سربازان، خانواده‌های آنها و کسانی هستند که به شکل مستقیم یا غیرمستقیم از جنگ تأثیر پذیرفته‌اند. بایرامی در *لم‌یزرع* می‌کوشد با رویکردی واقع‌گرایانه، دردها، رنج‌ها و مقاومت‌های انسانی را در برابر جنگ، به تصویر بکشد. رمان، روایت‌گر تأثیرات عمیق جنگ ایران و عراق بر خانواده‌ای روستایی به نام «خانواده سعدون» در منطقه جدیل است؛ جایی که صدام، کشاورزی را ممنوع کرده و مردم، ناچار به زراعت مخفیانه‌اند. محوریت داستان، حول زمین‌هایی است که به دو بخش *لم‌یزرع* و قابل کشت تقسیم شده و با حادثه تاریخی «دجیل» که صدام پس از ترور نافرجام خود، برای انتقام از شیعیان عراق، مردم آن را قتل‌عام می‌کند، گره می‌خورد.

این واقعه به صورت جریان سیال ذهن، در روایت بازتاب می‌یابد. رمان به شکلی چندوجهی و از دیدگاه چند شخصیت روایت می‌شود، با این حال، تمرکز اصلی بر سعدون، خانواده‌اش و رابطه عاشقانه او با احلی باقی می‌ماند. این اثر با به تصویر کشیدن تقابل مرزهای جغرافیایی، مذهبی و فرهنگی میان دو گروه از یک طایفه سنی و شیعه در عراق، روایتی ارائه می‌دهد که رخدادهای آن، بر بستر تقابل‌ها و کشمکش‌های گفتمانی میان شخصیت‌ها شکل می‌گیرد.

۱-۱. بیان مسئله

جنگ، به عنوان یکی از مخرب‌ترین رویدادهای تاریخ بشر، تأثیرات عمیقی بر ابعاد مختلف زندگی انسان، از جمله ساختارهای اجتماعی، روابط انسانی و هویت فردی می‌گذارد. رمان *لم‌یزرع*، با تصویرگری تأثیرات جنگ بر زندگی مردم، به ویژه در منطقه مرزی ایران و عراق، فرصتی برای بررسی این تأثیرات، از دیدگاه تحلیل گفتمان انتقادی فراهم می‌کند. در این رمان، مرز نه تنها به عنوان یک خط جغرافیایی، بلکه به عنوان نمادی از جدایی، تنش و تغییر هویت، به تصویر کشیده می‌شود؛ اما در عین حال، عشق به عنوان نیرویی قدرتمند در برابر این جدایی و تغییرات ظاهر می‌شود.

این پژوهش درصدد است تا با استفاده از ابزارهای تحلیل گفتمان انتقادی، به ویژه نظریه لاکلا و موفه، به بررسی نقش عشق، در به چالش کشیدن گفتمان‌های مسلط پیرامون مرز، در رمان *لم‌یزرع* بپردازد. این پژوهش با بررسی نحوه بازنمایی مرز و عشق در رمان، به دنبال کشف تنش‌ها، تناقضات و راه‌های مقاومت در برابر گفتمان‌های مسلط درباره جنگ و هویت در فضای مرزی است.

چگونه مفهوم مرز در رمان *لم‌یزرع*، فصل‌بندی و معنادار می‌شود و چه نقش‌هایی در شکل‌گیری و یا تغییر گفتمان‌های پیرامون مرز ایفا می‌کند؟

گفتمان غالب در رمان *لم‌یزرع*، مرز بین ایران و عراق، مرز مذهبی دو طایفه را به عنوان خطی جدایی‌ناپذیر و تعیین‌کننده هویت‌ها و روابط انسانی بازنمایی می‌کند؛ اما گفتمان‌های رقیب، با بهره‌گیری از مفهوم عشق (چه به صورت عشق خانوادگی،

میهنی، یا حتی عشق به زندگی)، تلاش می‌کند تا این مرز را به چالش کشیده و تجربه‌های انسانی پیچیده‌تری را در مواجهه با جنگ و مرز نشان دهند.

در رمان *لم یزرع*، مرز به عنوان یک گره کلیدی، در شبکه گفتمانی عمل می‌کند و از طریق مفصل‌بندی با سایر عناصر گفتمانی مانند جنگ، هویت، فداکاری و مقاومت، معانی متناقض و چالش‌برانگیزی را در رابطه با جنگ ایجاد می‌کند. این مفصل‌بندی‌ها، گاهی به تقویت گفتمان‌های مسلط و گاهی به چالش کشیدن آن‌ها می‌انجامد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

مطالعات پیشین در حوزه ادبیات و تحلیل گفتمان، به بررسی تأثیرات جنگ و خشونت، بر هویت روابط انسانی و ساختارهای اجتماعی پرداخته‌اند. با این حال، تمرکز بر نقش عشق به عنوان یک نیروی مقاومت در برابر گفتمان‌های مسلط پیرامون مرز و جنگ، به ویژه در رمان‌های فارسی‌زبان، نیاز به پژوهش‌های بیشتر دارد. در حالی که مطالعات بسیاری به تحلیل گفتمان جنگ در ادبیات پرداخته‌اند (مثلاً مطالعاتی که به بررسی بازنمایی جنگ در ادبیات جنگ ایران و عراق پرداخته‌اند)؛ به نقش مرز و مفصل‌بندی آن با سایر عناصر گفتمانی در این زمینه، کمتر توجه شده است. از جمله مقالاتی که در باب تحلیل گفتمان برپایه نظریه لا کلا و موفه و ارتباط آن با جنگ نوشته شده، می‌توان به مقاله «تحلیل گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره جنگ تحمیلی؛ از منظر نظریه گفتمان لا کلا و موفه» نوشته طاهرخانی (۱۳۹۴) اشاره کرد که نویسنده در آن، نخست یک نمای کلی از جایگاه نظریه گفتمان در مطالعات سیاسی ارائه کرده و سپس پیوند میان نظریه گفتمان و شناخت اجتماعی سیاست خارجی را از رهگذر تحلیل‌های نشانه‌شناختی ارائه داده؛ و در نهایت، تحلیل گفتمانی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در دوره جنگ، از همین زاویه بررسی کرده است.

همچنین مقاله «چگونگی مفصل‌بندی دلالت‌های فرهنگی سیاسی در گفتمان امام خمینی (ره)» نوشته استاک و همکاران (۱۳۹۷) به مفصل‌بندی بدیع دال‌های شناور در نظام‌های معانی مختلف و تلفیق دیدگاه‌های سنتی و مدرن اشاره شده و به قرار دادن اندیشه‌های اسلامی مردم‌سالار، به عنوان دال مرکزی که باعث هژمونی گفتمان امام خمینی (ره) است، پرداخته شده است. نتایج تحلیل، حاکی از آن است که در مرکز گفتمان امام خمینی (ره)، اسلام یک دین متعالی و مردم‌سالار بوده که همه فضاها و زوایای زیستمانی بشری را دربر گرفته و دال‌های کلیدی چون تحول فرهنگی، فرهنگ پیشرو، آموزش، خودباوری و پیشرفت، آزادی، برابری، مشارکت همگانی، وحدت، امت واحده اسلامی، قانون، نقد غرب، روابط انسانی، انتظار مثبت و ولایت فقیه را آباستن معنا کرده است.

مقاله «تحلیل گفتمان انتقادی رمان *لم یزرع* بر اساس رویکرد فرکلاف» از رحیمیان (۱۴۰۲) نیز رمان *لم یزرع* را با بازنمایی تحولات ناشی از هژمونی گفتمان اعتدال در سطوح سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران در دهه نود، به‌ویژه تغییر در مرکز ثقل فرهنگی جامعه بررسی کرده و با انتقاد از نظام معنایی مسلط بر دوران جنگ و تضعیف روابط قدرت موجود در لایه‌های ساختار اجتماعی این دوره بررسی کرده است. در این میان، مهم‌ترین مؤلفه‌ای که در گفتمان *لم یزرع* برجسته‌سازی شده و دیگر مؤلفه‌ها در اطراف آن، مفصل‌بندی شده؛ اجتناب از ایدئولوژی‌های متعصبانه است که در هر شکل و در هر سطحی زاینده تنش و جنگ شناخته شده‌اند.

در مطالعات مربوط به رمان «رمان *لم یزرع*» باید گفت تاکنون مقاله‌ای در باب تحلیل گفتمانی آن، با تمرکز بر مفصل‌بندی گفتمان جنگ و نقش آن در چالش کشیدن گفتمان‌های مسلط پیرامون مرز، به‌طور جامع انجام نشده است. در نتیجه، این پژوهش با تمرکز بر این خلاء، به بررسی این موضوع می‌پردازد و به توسعه دانش در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی رمان‌های فارسی‌زبان با محوریت جنگ و مرز کمک خواهد کرد. این پژوهش، تلاش خواهد کرد تا با تکیه بر نظریات لا کلا و موفه، به تحلیل دقیق‌تر و عمیق‌تری از مفصل‌بندی گفتمان جنگ و مرز در رمان *لم یزرع* دست یابد و به درک بهتر روابط پیچیده میان عشق، جنگ و هویت در این متن کمک کند.

۱-۳. روش پژوهش

روش تحقیق این پژوهش، کیفی و به صورت تحلیلی-توصیفی و بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی است. این روش، با استفاده از چارچوب نظری لاکلا و موفه، به بررسی مفصل‌بندی‌های مختلف گفتمان و مرز در رمان *لم‌یزرع* می‌پردازد. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام می‌شود که شامل شناسایی مضامین کلیدی، بررسی روابط بین مضامین و تفسیر آن‌ها در بستر گفتمان‌های جنگ است. تمرکز اصلی بر روی شناسایی گره‌های گفتمانی (نقاط کلیدی و محوری داستان)، مفصل‌بندی‌های مرز با عناصر دیگر داستان مانند جنگ، هویت و مقاومت و گفتمان‌های مسلط و رقیب در مورد مرز و گفتمان پیرامون جنگ خواهد بود.

۱-۴. مبانی نظری

ارنستو لاکلا و شانتال موفه از چهره‌های اصلی در نظریه سیاسی معاصر هستند و به‌ویژه به خاطر نسخه‌ای از پست‌مارکسیسم و نظریه گفتمان، شناخته شده‌اند. این مقاله به بررسی اصول کلیدی آن‌ها، زمینه تاریخی، تحلیل انتقادی گفتمان و پیامدهای گسترده‌تر برای نظریه سیاسی امروز و همچنین اهمیت تضاد، هژمونی و نقش گفتمان در شکل‌دهی به هویت‌های سیاسی را بررسی کرده و به کاربردها و انتقادات معاصر می‌پردازد.

۱-۴-۱. اصول کلیدی نظریه لاکلا و موفه

تحلیل گفتمان انتقادی^۱، رویکردی میان‌رشته‌ای در مطالعات زبان و علوم اجتماعی است که فراتر از بررسی ساختارهای زبانی، به روابط پیچیده میان زبان، قدرت و ایدئولوژی می‌پردازد. این رویکرد، زبان را ابزاری برای تولید، بازتولید یا به چالش کشیدن روابط قدرت در جامعه می‌داند و بر نقش گفتمان‌ها در شکل‌دهی واقعیت‌های اجتماعی و هویت‌های جمعی تأکید می‌ورزد. تحلیل گفتمان انتقادی، ضمن برجسته کردن نقش متون، گفت‌وگوها و رسانه‌ها، در ساخت و تثبیت دیدگاه‌ها، سوگیری‌ها و مناسبات اجتماعی، به چگونگی بازتاب یا مقاومت در برابر سلطه و ایدئولوژی‌های مسلط می‌پردازد. «تحلیل گفتمان را می‌توان مطالعه ساختارهای زبانی متون و گفت‌وگوها در چارچوب موقعیت‌های اجتماعی، فرهنگی و نهادی تعریف کرد؛ به گونه‌ای که این ساختارها رابطه‌ای تنگاتنگ با اعمال قدرت، ایدئولوژی و بازتولید یا مقاومت در برابر سلطه دارند» (وندایک، ۱۳۸۲: ۳). از منظر صاحب‌نظران این حوزه از جمله نورمن فرکلاف، تئون وندایک و لاکلا و موفه، تحلیل گفتمان انتقادی نه تنها مطالعه‌ای توصیفی، بلکه تلاشی برای افشای مکانیسم‌های پنهان سلطه و نابرابری اجتماعی از طریق زبان است. نظریه لاکلا و موفه به‌طور بنیادی به چالش کشیدن مارکسیسم سنتی و دیدگاه‌های اساسی گرایانه درباره هویت‌های اجتماعی می‌پردازد. کار آن‌ها ایده‌ای را ترویج می‌کند که به تشکیل‌های اجتماعی وابسته هستند و هویت‌ها از طریق همین گفتمان ساخته می‌شوند. «گفتمان مفهومی میان‌رشته‌ای است که در بسیاری از رشته‌های علوم انسانی چون زبان‌شناسی، فلسفه، نقد ادبی، علوم سیاسی و اجتماعی و غیره کاربرد دارد» (یارمحمدی، ۱۳۹۱: ۴).

یک مفهوم اساسی، ایده هژمونی است که به فرایندی اشاره دارد که در آن، گروه‌ها یا ایده‌های خاصی به تسلط بر یک گفتمان سیاسی می‌رسند و توافق موقتی را برقرار می‌کنند در حالی که سایر صداها را کنار می‌زنند. یکی از مهم‌ترین کاربردهای نظریه لاکلا و موفه در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی^۲ است. این چارچوب، بررسی می‌کند که چگونه زبان دینامیک‌های قدرت را در جوامع، تقویت یا به چالش می‌کشد. اصول لاکلا و موفه به تحلیل گفتمان این امکان را می‌دهد که روابط بین گفتمان و هویت‌های اجتماعی، جنبش‌های سیاسی و هژمونی فرهنگی را بررسی کند. «تحلیل گفتمان انتقادی به عنوان یک نظریه، روش و رویکرد، به سبب ماهیت میان‌رشته‌ای خود، بسیار مورد بحث و بررسی قرار گرفته است» (ویس و ووداک، ۲۰۰۳: ۱۴).

«گفتمان فرایندی اجتماعی است که در درون متن، جاسازی شده است. در زبان‌شناسی انتقادی، واحد تحلیل متن است. متن، واحد بنیادی در این رویکرد محسوب می‌شود؛ زیرا متن، محل تبلور و تجلی معنی است و محل درگیری نظام‌های تولیدکنندگان است که در بستر قدرت متفاوت تولید خواهد شد» (آفاگل زاده، ۱۳۹۴: ۱۲۱).

¹ Critical Discourse Analysis

² Critical Discourse Analysis

«لاکلا و موفه با تمرکز بر روش‌هایی که گفتمان هویت‌های اجتماعی و سیاسی را می‌سازد، راه‌های جدیدی را برای تفکر در مورد سیاست و جامعه باز کرده‌اند» (هال، ۱۹۹۷: ۱۱۳). تحلیل گفتمان انتقادی نشان می‌دهد که چگونه برخی گفتمان‌ها می‌توانند گروه‌های خاصی را حاشیه‌نشین کنند و این امر، تأثیرات عمومی را شکل داده و قدرت نهادی را تسهیل می‌کند. این موضوع در بلاغت سیاسی، به‌ویژه مشهود است؛ جایی که زبان به‌طور استراتژیک برای تأثیرگذاری بر نظرات و بسیج، حمایت به کار گرفته می‌شود. تأکید لاکلا و موف بر هژمونی، درک عمیق‌تری از نحوه تسلط برخی روایت‌ها در حالی که دیگران خاموش می‌شوند، را فراهم می‌کند و به این ترتیب، چشم‌انداز گفتمان عمومی را شکل می‌دهد. «علاوه بر این، در حالی که تمرکز بر هویت‌های سیال، آزادکننده است. سؤالاتی درباره مسئولیت‌پذیری و ثبات درون جنبش‌های سیاسی به وجود می‌آورد. چالش، همچنان در ترویج یک استراتژی سیاسی منسجم، بدون لغزش در آن باقی می‌ماند» (لاکلا و موفه، ۱۹۸۵: ۱۵-۱۳). «مفهوم هژمونی معمولاً به‌عنوان تأکید بر استفاده از زور، درک می‌شود. این مفهوم توصیف می‌کند که چگونه گروه‌های اجتماعی مسلط، با دستیابی به همبستگی اجتماعی و توافق، حکومت یا رهبری خود را به‌دست می‌آورند و بیان می‌کند که موقعیت گروه حاکم به‌طور خودکار به‌دست نمی‌آید، بلکه نیاز دارد که گروه حاکم، از طریق ساختار پیچیده پروژه‌های سیاسی و اتحادهای اجتماعی، رضایت مردمی را برای رهبری خود به‌دست آورد» (جوزف، ۲۰۰۲: ۱).

تضاد، یکی دیگر از اصول حیاتی در نظریه‌پردازی آن‌هاست. «این مفهوم، به این معناست که روابط اجتماعی توسط تعارض، منافع متفاوت و کشمکش‌های قدرت تعریف می‌شوند. به‌گفته لاکلا و موفه، شناخت تضاد برای درک دینامیک‌های سیاسی و ساخت هویت‌های اجتماعی حیاتی است. آنها ادعا می‌کنند که هویت‌های سیاسی، سیال هستند؛ نه ثابت و بر پتانسیل دموکراتیک نهفته در این دینامیک‌ها تأکید می‌کنند» (همان، ۳۵).

۱-۴-۲. اصول کلیدی نظام معنایی گفتمان در نظریه لاکلا و موفه

تحلیل گفتمان انتقادی لاکلا و موفه، با تمرکز بر مفاهیم کلیدی چون «مفصل‌بندی»، «هژمونی» و «مقاومت»، چارچوبی قدرتمند برای درک نحوه تولید معانی و قدرت در عرصه اجتماعی ارائه می‌دهد. برخلاف رویکردهای سنتی که به زبان، به عنوان بازتابی بی‌واسطه از واقعیت می‌نگرند. لاکلا و موفه، زبان را به عنوان فضایی برای ساخت و بازسازی هویت‌ها و روابط قدرت می‌دانند (لاکلا و موفه، ۱۹۸۵: ۱۲۱). در این دیدگاه، «مفصل‌بندی» به عنوان فرایندی کلیدی، مطرح می‌شود که در آن عناصر پراکنده و ناهمگون، از طریق گفتمان‌های مسلط، به هم پیوند می‌خورند و معانی ثابت و باثباتی را تولید می‌کنند؛ به عبارت دیگر، مفصل‌بندی به ایجاد یک هویت و معنای مخصوص برای عناصر می‌پردازد؛ اما این معانی، هرگز ثابت و تعیین‌شده نیستند و همواره موضوع مبارزه و مذاکره هستند. «هژمونی» به عنوان قدرت غالب و مسلط در گفتمان‌ها، تعریف می‌شود که با استفاده از مکانیسم‌های مختلف، معانی خاصی را به عنوان معانی طبیعی و بدیهی به جامعه تحمیل می‌کند (لاکلا و موفه، ۲۰۰۵: ۱۵). با این حال، این هژمونی همواره قابل چالش بوده و همیشه با مقاومت‌هایی از طرف گفتمان‌های رقیب روبرو است. به همین دلیل است که لاکلا و موفه بر اهمیت تحلیل گفتمان‌های رقیب و نقش آن‌ها در چالش کشیدن هژمونی تأکید دارند. در این چارچوب، گره به نقاط محوری و محور معانی در گفتمان، اشاره دارد که به هم پیوسته هستند و به یکدیگر معنا می‌بخشند:

۱. زنجیره‌های معانی^۱

نظام معنایی گفتمان، شامل زنجیره‌های معانی است که به هم مرتبط‌اند و با هم کار می‌کنند تا مفاهیم و معانی خاصی را در داخل یک گفتمان تقویت کنند. این زنجیره‌ها می‌توانند مفاهیم مشابه را به هم پیوند دهند و همزمان تمامی معانی دیگر را که با این زنجیره‌ها تضاد دارند، به حاشیه برانند. زنجیره‌های معانی، مفهومی کلیدی در نظریه گفتمان لاکلا و موفه است که «به پیوند مفاهیم، نشانه‌ها و دال‌ها حول یک گفتمان خاص، اشاره دارد؛ در این زنجیره، دال‌ها از طریق رابطه‌ی هم‌ارزی^۲ در کنار هم قرار می‌گیرند و هویت خود را در نسبت با دیگری و مجموعه دال‌ها شکل می‌دهند. به بیان دیگر، زنجیره‌های معانی، شبکه‌ای از

^۱ Chains of Equivalence

^۲ equivalence

نشانه‌ها را می‌سازند که معنای خود را از ارتباط با یکدیگر می‌گیرند، نه به صورت منفرد و ایستا. این فرایند باعث می‌شود که شکل‌گیری معنا، همیشه سیال و وابسته به زمینه گفتمانی باشد» (لاکلا و موفه، ۱۳۹۷: ۱۳۳-۱۳۱).

۲. گره‌ها^۱ (دال مرکزی)

گره‌ها، نقاط مرکزی در گفتمان هستند که معانی مختلف در اطراف آن‌ها سازمان‌دهی می‌شوند. این گره‌ها، به عنوان نقاط مرجعی عمل می‌کنند که سایر نشانه‌ها و مفاهیم را به خود، متصل می‌کنند. به عنوان مثال، در یک گفتمان سیاسی، مفاهیمی مانند دموکراسی یا آزادی می‌توانند به عنوان گره‌های مرکزی عمل کنند. در نظریه گفتمان لاکلا و موفه، گره‌ها یا «نقاط گره‌ای» به دال‌هایی اطلاق می‌شود که نقش مرکزی در سازمان‌دهی یک گفتمان دارند و پیرامون آن‌ها سایر نشانه‌ها و عناصر معنایی در قالب زنجیره‌های هم‌ارزی سازمان می‌یابند. این دال‌های برجسته، معناهای گفتمان را حول خود، جمع و تثبیت می‌کنند و سامان‌دهنده ساختار معنایی گفتمان هستند. دال مرکزی در این نظریه، به همان دالی گفته می‌شود که بیش از سایر دال‌ها، بار معنایی گفتمان را بر دوش دارد و دال‌های دیگر، معانی خود را در نسبت با آن باز می‌یابند؛ به عبارت دیگر، دال مرکزی می‌تواند همان نقطه گره‌ای باشد که قوام و انسجام کلی گفتمان را به وجود می‌آورد» (همان: ۱۳۵-۱۳۶).

۳. عنصرهای شناور^۲

عنصرهای شناور، نشانه‌هایی هستند که معنای قطعی و ثابت ندارند و می‌توانند به روش‌های مختلف در گفتمان‌های مختلف، تفسیر شوند. این عنصرها، می‌توانند در مبارزه‌های هژمونیک میان گفتمان‌ها جابه‌جا شوند و معانی متفاوتی پیدا کنند.

۴. دوسویه‌گی^۳

نظام معنایی گفتمان، لاکلا و موفه به دوسویه‌گی ذاتی معانی، توجه دارد. معنای هر نشانه یا مفهومی، می‌تواند در گذر زمان و در بطن مبارزات گفتمانی تغییر کند. این دوسویه‌گی، نشان‌دهنده پویایی و تغییرپذیری گفتمان‌هاست. کاربرد نظام معنایی گفتمان لاکلا و موفه، می‌تواند به تحلیل چگونگی شکل‌گیری هژمونی‌ها و تسلط گفتمانی در جوامع مختلف، کمک کند. (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۸: ۱۱۲-۱۰۹).

۵. تحلیل رسانه‌ای

«بررسی نحوه به‌کارگیری نقاط گره‌ای و عناصر شناور، در رسانه‌ها با هدف هدایت و مدیریت افکار عمومی است؛ این تحلیل، به فهم فرآیندهای دگرگونی اجتماعی و چگونگی تغییر معانی در طول زمان و در بستر منازعات سیاسی و اجتماعی، کمک می‌کند» (یورگنسن، ۱۳۹۸: ۱۱۴). درواقع، نظام معنایی گفتمان، در نظریه لاکلا و موفه بر این ایده، استوار است که قدرت سیاسی از طریق زبان و گفتمان، ساخته و حفظ می‌شود و گفتمان، به عنوان یک نظام معنا عمل می‌کند که درک ما از جهان و جایگاه ما را در آن، ساختار می‌دهد. آنها استدلال می‌کنند که زبان، صرفاً ابزاری برای ارتباط نیست، بلکه سازوکاری برای قدرت و سلطه است.

1 Nodal Points

2 Floating Signifiers

3 Contestability

۲. بحث و بررسی

۲-۱. خلاصه داستان

با شروع جنگ، سعدون به جبهه می‌رود و خانواده‌اش در غیاب او با مشکلات بسیاری روبه‌رو می‌شوند. ابتدای داستان، با مکالمهٔ هیثم و سعدون آغاز می‌شود، سعدون به عنوان فردی از یک خانوادهٔ شیعی مذهب، و هیثم از یک خانوادهٔ سنی، با یکدیگر در اردوگاه عراقی‌ها آشنا شده؛ و دوستی عمیقی میان آنان، برقرار می‌شود. در طول داستان، هیثم که از مادری کُرد و پدری عراقی، زاده شده؛ از اساطیر و سنن ایرانی می‌گوید و فرهنگ و سنت ایرانی را برای سعدون تعریف می‌کند. سعدون به خاطر اختلاف مذهبی خانوادهٔ خود با خانوادهٔ احلی که اهل تسنن هستند، نتوانسته با وی ازدواج کند؛ با شروع جنگ به مرز اعزام می‌شود. در طول داستان، قهرمان سرخوردهٔ عاشق، به گذشتهٔ خود، نقب زده و حوادث گذشته را به خاطر می‌آورد. سعدون به همراه هیثم، در ستاد کلّی ارتش عراق زندانی می‌شوند و در این میان، مقرر می‌شود که او و هیثم به همراه عده‌ای به منطقهٔ سخت جنگی برده شوند. در مسیر، کامیون حمل سربازان با خمپاره منفجر شده و همه کشته می‌شوند اما سعدون از این حملهٔ مرگبار، جان سالم به در می‌برد؛ بعدها خبر مرگ سعدون را به خلیل - پدر سعدون - می‌دهند. بعد از آن، سعدون با تنی زخمی، خود را در محلی گردنشین می‌یابد و با احتیاط از خیابان‌ها می‌گذرد. او با تلاش و رنج فراوان به دجیل می‌رسد و پدر خود را کنار مزار ساختگی خود می‌بیند، پدر که هنوز تعصب جنگ و پیروزی بر ایرانیان را دارد، او را به بازگشت به جنگ ترغیب می‌کند، اما سعدون امتناع می‌کند و در پایان، سعدون با ضربه‌ای از سمت پدر کشته می‌شود.

۲-۲. هژمونی

لاکلا و موفه، مفهوم هژمونی را به عنوان فرآیندی پویا در نظر می‌گیرند که طی آن، یک گفتمان خاص بر گفتمان‌های دیگر، مسلط می‌شود اما این تسلط، همواره موقتی و قابل چالش است. در رمان *لم یزرع*، گفتمان‌های مختلفی در مورد جنگ وجود دارد که برای هژمونی در حال رقابت هستند. این گفتمان، میان طایفهٔ احلی، پدرش و خانوادهٔ سعدون صورت می‌گیرد که اغلب با بهانه‌هایی همچون نابرابری فرهنگی، سنتی و مذهبی بیان می‌شود. «توباو می‌کنی؟ من عاشق کسی شدم که نمی‌تونستم باهاش ازدواج کنم، عرف طایفه و قبیله و شاید چیزهای دیگه که هنوز ازشون سر در نیاورده‌ام، این اجازه را بهمون نمی‌داد؛ ما فقط همدیگر رو می‌دیدیم و حرف می‌زدیم، بی هیچ اتفاقی، هیچ، هیچ» (بایرامی، ۱۳۹۴: ۷۹). در این روایت، قیدها و محدودیت‌های فرهنگی و سنتی طایفه، به عنوان نمونه‌ای از هژمونی عمل می‌کنند؛ یعنی مجموعه‌ای از هنجارها و ارزش‌های غالب که رفتار و سرنوشت افراد را حتی در حوزهٔ روابط عاطفی تعیین می‌کنند. شخصیت داستان در برابر این نظم مسلط، احساس ناتوانی می‌کند و خواسته‌های فردی‌اش در برابر ساختارهای اجتماعی و معنایی رایج مسکوت می‌ماند. از منظر لاکلا و موفه، «هژمونی نه تنها روابط قدرت، بلکه چگونگی معنا یافتن و تعریف شدن عشق، ازدواج و حتی «امکان» انتخاب را نیز در بستر روابط گفتمانی و مبارزه برای برساخت معنا تعیین می‌کند» (لاکلا و موفه، ۱۳۹۷: ۱۴۳-۱۴۷).

۲-۳. مرز به عنوان میدان هژمونی

مرز بین ایران و عراق به عنوان یک میدان هژمونی عمل می‌کند. «مفاهیم مختلفی دربارهٔ مرز وجود دارد و این مفاهیم، دائماً در حال تغییر هستند، همانطور که در گذشته نیز چنین بوده است. به طور سنتی، مفهوم مرز، عمدتاً به توپوگرافی مربوط می‌شود و حوزهٔ خاص جغرافیا و حقوق بوده است، هرچند که فیلسوفان و ریاضی‌دانان نیز به توسعه مفاهیم مرز، یا به طور خاص‌تر، حد پرداخته‌اند. مفاهیم مرز به هیچ وجه به حوزه‌های آکادمیک و حرفه‌ای محدود نمی‌شوند؛ بلکه آن‌ها در زندگی روزمره و گفت‌وگوها نیز حضور دارند و توسعه پیدا می‌کنند» (هنرمند، ۱۳۸۸: ۲۷).

گفتمان‌هایی که تلاش می‌کنند مرز را به عنوان یک خط مقدس، یک خط جنگ، یا یک عامل جدایی نشان دهند، در حال رقابت برای هژمونی هستند. در بخشی از رمان، پدر سعدون خطاب به فرزندش می‌گوید: «نمی‌دونم چی توی کله‌ته! اما امیدوارم عشق بزرگ، باعث شه عشق کوچک را فراموش کنی، ما شیعه‌ایم و بیشتر ایرانی‌ها هم! این درست! ولی وطن ما اینجاست و حالا هم

به ما نیاز داره، به تک تک ما، آیندگان شاید اسم این را بگذارند برادرکشی، اما چاره‌ای نیست؛ این جنگ ملی است، نه مذهبی» (همان: ۱۲۸). در این گفت‌وگو مرز ملی به عنوان یک مرز غالب، تشابه مذهبی را فراموش کرده و به دنبال کسب هویت ملی و افتخار به آن است. مرز بین ایران و عراق، نه یک واقعیت طبیعی، بلکه یک برساخت گفتمانی است که از طریق زبان و نمادها ساخته شده است. گفتمان‌های مختلف در مورد مرز، آن را به شکل‌های گوناگون تعریف می‌کنند. در واقع، مرز به عنوان یک میدان مبارزه هژمونیک عمل می‌کند. گفتمان‌های مختلف، بر سر معنای مرز و جنگ رقابت می‌کنند. گفتمان میهن‌پرستی، تلاش می‌کند مرز را به عنوان یک خط مقدس برای دفاع تعریف کند، در حالی که گفتمان مقاومت، آن را به عنوان یک عامل جدایی و آسیب می‌بیند.

۲-۴. گفتمان به عنوان ساختار نامتعیین

لاکلا و موفه معتقدند که «گفتمان‌ها ساختارهای نامتعیینی هستند که همواره در معرض تغییر و بازسازی قرار دارند. هیچ گفتمانی، قطعی و مطلق نیست و همواره با «دیگری» خود در حال جدال است» (لاکلا و موفه، ۱۹۸۵: ۲۱۷). در رمان *لم یزرع*، گفتمان‌های مختلف در مورد مرز و جنگ، نشان‌دهنده این نامتعیین بودن گفتمان هستند.

«پرسیدم اگه یه پسر شیعه، یه دختر سنی رو بخواد، بهش می‌دهند؟ مادرم گفت بستگی به عرف و طایفه و قبیله داره، اما پدرم گفت گمان نکنم این شدنی باشه، باعث اختلاف و طرد میشه» (بایرامی، ۱۳۹۴: ۱۰۶). جدال دو گروه سنی و شیعه در یک منطقه مرزی و تعصبات قومی و فرهنگی، به عنوان ساختاری نامتعیین تصور می‌شود که ازدواج و اتحاد دو قبیله را غیرممکن می‌سازد. بر اساس نظریه لاکلا و موفه، هیچ هویت یا معنای اجتماعی‌ای دارای ثبات و قطعیت ذاتی نیست بلکه پیوسته در فرآیند برساخت، بازتعریف و مذاکره قرار دارد و ممکن است در بزنگاه‌های تاریخی یا موقعیت‌های اجتماعی به شکلی متفاوت دلالت یابد. در این گفتمان، امکان یا عدم امکان چنین ازدواجی «به عرف و قبیله» بستگی دارد و حتی نظر پدر، نوعی داوری محتمل و مشروط است «گمان نکنم این شدنی باشه»؛ بنابراین، مرزهای تعلقات دینی یا قومی، اموری قطعی و جهان‌شمول نیستند، بلکه حاصل مناسبات، ترجیحات و نزاع‌های گفتمانی هستند که در زمینه‌های اجتماعی گوناگون، می‌توانند دگرگون شوند. لاکلا و موفه تأکید دارند که «هر ساختار اجتماعی/معنایی، گشوده به تغییر است و این نامتعیینی، خودش بخشی از وضعیت هر نظم گفتمانی است» (لاکلا و موفه، ۱۳۹۷: ۱۵۱-۱۵۴).

۲-۵. مفصل‌بندی در رمان *لم یزرع*

لاکلا و موفه بر این باورند که هویت‌ها و معانی از طریق مفصل‌بندی عناصر مختلف، در یک گفتمان شکل می‌گیرند. «مفصل‌بندی، فرآیندی است که طی آن، عناصر مختلف به یکدیگر متصل می‌شوند و معانی جدیدی تولید می‌کنند» (لاکلا و موفه، ۱۳۹۸: ۶۰). در رمان *لم یزرع*، هویت‌های مختلف (سرباز، زن، مرد) از طریق مفصل‌بندی در گفتمان جنگ شکل می‌گیرند. مرز به عنوان یک مفهوم می‌تواند به طرق مختلف، مفصل‌بندی شود. برای مثال، مرز می‌تواند به عنوان خط دفاعی در برابر دشمن، به عنوان مانعی برای ارتباط بین مردم، یا به عنوان یک زخم روحی، مفصل‌بندی شود.

«شیعه یا سنی بودن چه اهمیتی داره، مهم اینه که همه ما مسلمانیم» (بایرامی، ۱۳۹۴: ۹۴). مرز مذهبی شیعه و سنی و تقابل این دو، به عنوان مانعی است که هویت‌های مختلف دینی را از یکدیگر جدا کرده و در داستان، تبدیل به یک زخم روحی در شخصیت سعدون و احلی گردیده است.

۲-۶. مفهوم «دیگری»

لاکلا و موفه تأکید دارند که هویت‌ها همواره در تقابل با «دیگری» شکل می‌گیرند. در رمان *لم یزرع*، مفهوم «دشمن» به عنوان «دیگری» در گفتمان جنگ، نقش محوری دارد و به ساخت هویت شخصیت‌ها کمک می‌کند. مرز به عنوان یک خط جداکننده، مکانی است که «دیگری» در آن ساخته می‌شود. گفتمان‌های جنگ، مرز را به عنوان مکانی برای جدایی از «دیگری» (دشمن ایرانی) برای قهرمان عراقی رمان تعریف می‌کنند.

دربخش پایانی داستان که مکالمه سعدون با پدرش خلیل آمده، خلیل با پافشاری بر ارزش جنگ و تعصب به وطن، سعدون را به بازگشت به جنگ و می‌دارد: «تو سربازی سعد! نمی‌تونی از مقابل دشمن بگریزی و بگی این جنگ، جنگ ما نیست! سرباز کارش فرمان‌برداریه، من فکر کنم تو رو خوب تربیت نکرده‌ام، چون عادت کرده‌ای به خلاف جهت آب رفتن و تمرد» (بایرامی، ۱۳۹۴: ۳۰۶).

۲-۷. مفهوم «نقطه تهی»^۱

لاکلا و موفه معتقدند که «برخی از مفاهیم مرکزی در یک گفتمان، «نقاط تهی» هستند که فاقد معنای ذاتی هستند و بسته به زمینه و شرایط، می‌توانند معانی متفاوتی به خود بگیرند؛ به همین دلیل هژمونی فرض می‌کند که شخصیت اجتماعی، ناقص و منفعل است و تنها در حوزه‌ای که بر اعمال بیانی تسلط دارد، می‌تواند اتفاق بیفتد» (لاکلا و موفه، ۱۹۸۵: ۳۴۹). در رمان *لم یزرع*، مفهوم «میهن» و «مرز» می‌تواند به عنوان یک نقطه تهی در نظر گرفته شود که بسته به گفتمان، معانی مختلفی پیدا می‌کند. گفتمان‌های مختلف، معانی متفاوتی به مرز می‌دهند و آن را به عنوان یک خط جنگ، یک مانع، یا یک میراث تاریخی تعریف می‌کنند. «در تاریخ، منطقی عمیق‌تر و بنیادین‌تر از وقایع تصادفی، اراده افراد و یا نقش گروه‌ها و ملت‌های خاص جریان دارد. با این حال، این امر به معنای بی‌اهمیتی یا بی‌اثر بودن اراده‌ها، کنش‌ها و سهم افراد و گروه‌ها نیست و نباید فعالیت انسان‌ها را تلاشی بیهوده و خیال‌پردازانه قلمداد کرد. بلکه باید تأکید کرد که کارآمدی و خلاقیت اراده و ابتکار انسانی، همواره در چارچوبی معین از شرایط مکانی و زمانی و در بستری محدود تحقق می‌یابد» (گرامشی، ۱۳۹۸: ۵۳).

آشنایی سعدون و احلی در یک مرز آبی و جوی آب میان دو قبیله، می‌تواند یادآور مرزی باشد که بسته به زمینه‌ای که در رمان تعریف شده و محل جدایی و وصال این دو عاشق است، تعبیر متفاوتی به خود بگیرد. «وقتی کنار رود یا جویی راه می‌روم، حس عجیبی پیدا می‌کنم، نمی‌دانم شاد می‌شوم یا غمگین. با خود می‌گویم داری مرا می‌بری یا می‌آوری، وصل می‌کنی یا فصل می‌کنی» (بایرامی، ۱۳۹۴: ۲۷۱). در این روایت، اراده سعدون و احلی برای آشنایی و ایجاد ارتباط، از دل همان شرایط تاریخی و ساختاری سر برمی‌آورد که مرزهای عمل را تعیین می‌کند. اگرچه انتخاب‌ها و احساسات آنها کاملاً آزادانه نیست و در بستری از موانع اجتماعی و قبیله‌ای رقم می‌خورد، اما همین کنش‌های فردی، شکاف یا امکان تغییری در تاریخ و ساختارهای مسلط ایجاد می‌کند. در نتیجه، مرز نه تنها محل جدایی، بلکه امکانی برای آفرینش معناها و حتی پیوند عاشقانه نیز می‌شود؛ به‌ویژه آن‌گاه که عاملیت انسانی می‌کوشد، معانی تثبیت‌شده و هژمونیک را به چالش بکشد.

۲-۸. مبارزه گفتمانی

لاکلا و موفه بر این باورند که «سیاست، چیزی جز مبارزه بین گفتمان‌های مختلف بر سر هژمونی نیست» (لاکلا و موفه، ۱۹۸۵: ۲۱۱). در رمان *لم یزرع*، گفتمان‌های مختلف در مورد مرز و جنگ، در حال رقابت و مبارزه برای هژمونی هستند. برخی مرز را به عنوان یک خط دفاعی مقدس تعریف می‌کنند، در حالی که برخی دیگر، آن را به عنوان یک مانع بی‌معنی می‌دانند. این مبارزه بر سر معنای مرز، بخشی از مبارزه سیاسی بزرگ‌تری است. «در چارچوب تحلیل گفتمان سیاسی مبتنی بر آرای لاکلا و موفه که خود متأثر از اندیشه‌های فوکو هستند، هیچ مرز مشخصی میان ابعاد گفتمانی و غیرگفتمانی واقعیت اجتماعی، وجود ندارد؛ بلکه تمامی پدیده‌ها، حتی عناصر مادی، بر ساخته‌ای گفتمانی قلمداد می‌شوند. به بیانی دیگر، معنا و کارکرد هر پدیده، از جمله اشیای مادی، وابسته به زمینه اجتماعی و گفتمان مسلط است. برای نمونه، یک قطعه سنگ در دل یک دشت، می‌تواند بسته به فضای فرهنگی و اجتماعی، به عنوان مصالح ساختمانی، ابزار جنگی، شیئی ارزشمند یا یافته‌ای باستان‌شناختی معنا یابد» (هوارث، ۱۳۷۷: ۱۶۱).

«اما تو داوطلب شدی! بابا خیلی کله شقی به والله، یک شیعه که عاشق یه دختر هم‌مذهب ما شده، بعد هم داوطلب جنگ! من شنیده بودم شیعه‌ها طرفدار ایران هستند» (بایرامی، ۱۳۹۴: ۱۳۱). در این جملات، مرز مذهبی و مرز ملی، دو مفهوم سرنوشت‌ساز برای قهرمان داستان است که نویسنده با تلفیق این دو، قصد دارد به نوعی تقابل و مبارزه گفتمانی میان دو فرد از مذاهب متفاوت

¹ Empty Signifier

دست یابد. در چارچوب نظریه لاکلا و موفه، معنای «شیعه»، «داوطلب شدن در جنگ» و حتی «طرفداری از ایران» نه امری ثابت، بلکه حاصل برساخت‌ها و زنجیره‌های معنایی در بستر گفتمان‌های خاص است. در این جمله، هویت شیعه و رفتار فرد (عاشق شدن و داوطلبی) در نسبت با انتظارات و کلیشه‌های محیط اجتماعی بازتعریف شده است. گوینده با تعجب، عمل داوطلب شدن یک شیعه را در جنگی که ممکن است تصور عمومی، آن را به حمایت از ایران پیوند زده باشد؛ خارج از ساختار گفتمانی رایج گروه خود، تلقی می‌کند. این نمونه، نشان می‌دهد که مفاهیم مذهبی و هویتی، تعاریف ثابتی ندارند و تحت تأثیر زمینه‌های اجتماعی و رقابت گفتمان‌های مختلف، معنا می‌گیرند؛ از این منظر، حتی مفاهیمی چون «شیعه» و «طرفدار ایران بودن»، دائماً در فرآیند بازتعریف و معناسازی گفتمانی هستند.

۲-۹. عشق به عنوان یک گره در گفتمان

در تحلیل گفتمان انتقادی، گره به مفاهیم یا کلماتی گفته می‌شود که حول آن‌ها معانی و ایدئولوژی‌ها شکل می‌گیرند. «گرهگاه»، نشانه متمایزی است که سایر نشانه‌ها حول آن منظم می‌شوند (لاکلا و موفه، ۱۳۹۸: ۵۷). عشق، به عنوان یک مفهوم محوری در زندگی انسان، می‌تواند یک گره کلیدی در گفتمان‌های مختلف باشد. در رمان *لم‌یزرع*، عشق می‌تواند در قالب‌های گوناگونی ظاهر شود:

۱. عشق خانوادگی: عشق میان اعضای خانواده سعدون، به ویژه عشق حمرا - مادر سعدون - به همسر و فرزندانش، این عشق به عنوان یک نیروی محرکه برای مقاومت و پایداری خانواده در برابر سختی‌ها عمل می‌کند. «ما همه خوشبختیم، می‌بینید؟ هم پیاز داریم، هم زیتون! اگه سیب‌زمینی مون هم پخته بود، الان غذای شاهانه می‌خوردیم مثل قدیم» (بایرامی، ۱۳۹۴: ۱۷۳).
 ۲. عشق به میهن: در برخی از شخصیت‌ها، عشق به میهن و وطن به عنوان یک انگیزه برای حضور در جنگ و دفاع از کشور مطرح می‌شود. این نوع عشق، گاهی در تقابل با عشق خانوادگی قرار می‌گیرد و تنش‌هایی را ایجاد می‌کند. در بخش پایانی داستان و مکالمه سعدون و پدرش، گفت‌وگویی که حاکم است، با محوریت وطن و لزوم بازگشت به جبهه جنگ است. «ان الجواد قد یعثر! اسب اصیل هم گاهی می‌لغزد سعد! برگرد به پادگان و بگو اشتباه کردم» (همان: ۳۰۹). پدر سعدون علی‌رغم عشق به فرزند، بازهم سعدون را به جنگیدن برای وطن ترغیب می‌کند.
 ۳. عشق عاطفی (رمانتیک): هرچند که در این رمان، کمتر به آن پرداخته شده، اما در لایه‌های زیرین، عشق عاطفی میان سعدون و احلی نیز وجود دارد که تحت تأثیر جنگ قرار گرفته است. «نماهایی از صورت احلی را در آب می‌بیند و بعد لرزش آن و موج‌موج شدنش که همه جا را پراز نور کرده است» (همان: ۵۴).
 ۴. عشق به زندگی: علی‌رغم سختی‌ها، نوعی عشق به زندگی و آمیدی برای آینده در برخی از شخصیت‌ها وجود دارد که در مقابل ناامیدی ناشی از جنگ، قرار می‌گیرد. سعدون بعد از جراحت دستش برای احلی نامه می‌نویسد، امید به زندگی و شوق دیدار وی در نامه موج می‌زند. «شیرین من! ای عزیزتر از جانم! من راهی را با پای خود و داوطلبانه آمده بودم، نتوانستم برگردم، چون به من اجازه ندادند برای بازگشت؛ باورت می‌شود؟ مثل آب رفته‌ای که به جوی بر نمی‌گردد! اما امیدوارم دوباره تو را ببینم و بدان که این تنها چیزی است که به خاطرش حتماً بر می‌گردم» (همان: ۲۷۱).
- این گره‌های مختلف عشق، معانی متفاوتی را در گفتمان‌های مختلف رمان به خود می‌گیرند.

۲-۹-۱. مفصل‌بندی عشق در گفتمان‌های رمان

۱. مفصل‌بندی عشق با فداکاری: در این مفصل‌بندی، عشق به معنای فداکاری و از خودگذشتگی برای خانواده یا میهن است. این نوع مفصل‌بندی عشق، یک الگوی رفتاری ایده‌آل را برای زنان و مادران در جامعه جنگ‌زده ارائه می‌کند.
۲. مفصل‌بندی عشق با وظیفه: در برخی موارد، عشق به میهن با وظیفه و تعهدات ملی، مفصل‌بندی می‌شود. در این حالت، عشق به میهن، به عنوان یک وظیفه اخلاقی و ملی، تلقی می‌شود که گاهی بر عشق خانوادگی، اولویت پیدا می‌کند.

۳. مفصل‌بندی عشق با درد و رنج: عشق در رمان، گاهی با درد و رنج ناشی از جنگ مفصل‌بندی می‌شود. از دست دادن عزیزان، مشکلات اقتصادی و اجتماعی و آسیب‌های روحی و روانی، همگی تجربه‌هایی هستند که عشق را با درد و رنج همراه می‌کنند.
۴. مفصل‌بندی عشق با مقاومت: در برخی موارد، عشق به عنوان یک نیروی مقاومت در برابر سختی‌های جنگ، مفصل‌بندی می‌شود. عشق به زندگی و امید به آینده، به عنوان انگیزه‌هایی برای مقاومت و پایداری در برابر مشکلات جنگ، عمل می‌کنند.
۵. مفصل‌بندی عشق با ناامیدی عشق، در تقابل با واقعیت‌های تلخ جنگ، گاهی با ناامیدی و یأس مفصل‌بندی می‌شود. این نوع مفصل‌بندی، نشان‌دهنده تأثیر مخرب جنگ بر روابط انسانی و عواطف است.

۲-۹-۲. تحلیل گفتمان انتقادی و عشق

تحلیل گفتمان انتقادی به ما کمک می‌کند تا بینیم چگونه عشق در گفتمان‌های مختلف رمان، مفصل‌بندی می‌شود و چه معانی و ایدئولوژی‌هایی را تولید می‌کند. این تحلیل، نشان می‌دهد که عشق، نه یک مفهوم ثابت و یک‌دست، بلکه یک مفهوم پویا و چندوجهی است که بسته به شرایط و گفتمان، معانی متفاوتی به خود می‌گیرد.

با تحلیل مفصل‌بندی‌های مختلف عشق، می‌توان به نکات زیر دست یافت:

بازنمایی ایدئولوژی‌های مسلط: برخی از مفصل‌بندی‌های عشق (مانند عشق با فداکاری و وظیفه) به بازتولید ایدئولوژی‌های مسلط جامعه کمک می‌کنند (مانند نقش سنتی زنان و مردان در جامعه جنگ‌زده).

مقاومت در برابر ایدئولوژی‌های مسلط: برخی دیگر از مفصل‌بندی‌ها (مانند عشق با مقاومت) نشان‌دهنده تلاش برای مقاومت در برابر ایدئولوژی‌های مسلط است.

تنش‌ها و تناقض‌ها: مفصل‌بندی‌های مختلف عشق، گاهی با یکدیگر در تضاد قرار می‌گیرند و تنش‌ها و تناقض‌های موجود در جامعه جنگ‌زده را آشکار می‌کنند.

تأثیرات جنگ بر عواطف: تحلیل عشق در رمان، نشان می‌دهد که جنگ چگونه بر عواطف و روابط انسانی تأثیر می‌گذارد و چگونه این تأثیرات در مفصل‌بندی‌های مختلف عشق، بازتاب می‌یابد.

تقابل زندگی و مرگ:

در این رمان، تقابل بین زندگی و مرگ به خوبی به تصویر کشیده شده است. شخصیت‌های داستان در تلاش هستند تا در شرایط سخت جنگ، به زندگی عادی خود ادامه دهند، اما جنگ به طور مداوم این تلاش‌ها را با چالش مواجه می‌کند. یکی از مضامین اصلی رمان، مقاومت و پایداری انسان‌ها در برابر شرایط سخت جنگ است. شخصیت‌های داستان با وجود تمام مشکلات، تلاش می‌کنند تا به زندگی خود ادامه دهند و این مقاومت را می‌توان به عنوان نمادی از مقاومت ملت ایران، در برابر جنگ تفسیر کرد.

تأکید بر ارزش‌های انسان:

بایرامی در این رمان، به جای تمرکز صرف بر جنبه‌های نظامی جنگ، بر ارزش‌های انسانی مانند عشق، خانواده و امید تأکید می‌کند. این رویکرد باعث می‌شود که رمان، نه تنها به عنوان یک اثر ادبی، بلکه به عنوان یک سند تاریخی از مقاومت و پایداری انسان‌ها در برابر جنگ نیز مورد توجه قرار گیرد.

واقع‌گرایی در روایت:

یکی از نقاط قوت رمان، واقع‌گرایی در روایت است. بایرامی با استفاده از زبانی ساده و روان، توانسته است تصویری واقعی از شرایط جنگ و تأثیرات آن، بر زندگی انسان‌ها ارائه دهد. این واقع‌گرایی باعث می‌شود که خواننده به راحتی با شخصیت‌ها و شرایط آنها همذات‌پنداری کند.

«البته می‌دانست، ولی دوست نداشت باور کند یا باورش را یادآوری؛ آن روز هواپیمای دشمن برای اینکه نشان دهد خیلی توانایی دارند، جایی را بمباران کردند در عمق خاک کشور و البته نه نزدیک مرز سوریه و نه مثل آن بار و بهار سال قبل، که به «الولید» حمله کرده و اسمش را «اچ ۳» گذاشته بودند و تا مدتی رادیوشان، هی از آن حرف می‌زد» (همان: ۱۸۵).

«بله! ژوئیه هزار و نهصد و هشتاد و دو! تمام دنیا این روز رو به خاطر می‌آورند! حالا دیگه جزء تاریخ سیاه کشور ماست. نمی‌خواهی بگی که تو به یاد نمی‌آری» (همان: ۱۵۰).

انتقاد از جنگ:

رمان به‌طور ضمنی به انتقاد از جنگ و پیامدهای آن می‌پردازد. بایرامی نشان می‌دهد که جنگ، نه تنها باعث تخریب فیزیکی می‌شود، بلکه روح و روان انسان‌ها را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. این انتقاد به جنگ، رمان را به یک اثر ضدجنگ تبدیل می‌کند. در نامه‌ای که احلی برای سعد می‌نویسد از فضای غم‌آلود محله و ناگواری جنگ می‌گوید: «بعد از رفتن اینجا زمین‌ها خشکیدن. ببینی نمی‌شناسی! همه جا خشک و بی حاصل شده است» (همان: ۱۵).

مرزهای عاطفی:

دوری و دلتنگی: دوری از اعضای خانواده در زمان جنگ، باعث ایجاد دلتنگی و فاصله عاطفی می‌شود. این دوری می‌تواند باعث کم‌رنگ شدن روابط و ایجاد سوء تفاهم‌ها بین اعضای خانواده شود.

نگرانی و ترس: جنگ، باعث ایجاد نگرانی و ترس در بین اعضای خانواده می‌شود. مادران، همسران و فرزندان، نگران سلامتی عزیزان خود در جبهه هستند. این نگرانی‌ها باعث ایجاد مرزهای روانی بین اعضای خانواده می‌شود.

تغییر نقش‌های خانوادگی: جنگ می‌تواند باعث تغییر نقش‌های سنتی خانوادگی شود. زنان مجبور می‌شوند نقش‌های مردانه را بر عهده بگیرند و مسئولیت‌های بیشتری را در خانه، به دوش بکشند. این تغییر نقش‌ها می‌تواند باعث ایجاد تنش و مرزبندی‌های جدید در خانواده شود.

غم و سوگ: از دست دادن اعضای خانواده در جنگ، باعث ایجاد غم و سوگ عمیق در خانواده می‌شود. این غم و سوگ می‌تواند باعث ایجاد فاصله عاطفی بین اعضای خانواده شده و مرزهای جدیدی را ایجاد کند.

«حمرا خلیل را نگاه می‌کند و خلیل بیابان را. گویی نمی‌شود به کمکش امیدوار شد. مجبور است خودش خبر را به احلی بدهد: سعدون... سعدون شهید شده دخترم. احلی وا می‌رود اشک در چشمان حمرا جمع می‌شود» (همان: ۳۵۱).

مرزهای هویتی:

تغییر تعریف نقش‌ها: جنگ بر تعریف نقش‌های خانوادگی تأثیر می‌گذارد. مردی که جنگیده، به خانه برمی‌گردد و دیگر همان آدم سابق نیست. این تغییر هویتی مرزهای جدیدی را در خانواده ایجاد می‌کند.

تغییر در دیدگاه‌های اعضای خانواده: تجربه جنگ، دیدگاه اعضای خانواده را تغییر می‌دهد. این تغییرات می‌توانند باعث ایجاد اختلاف نظرها و مرزبندی‌های هویتی جدید شوند.

هویت جمعی در برابر هویت فردی: در بحبوحه جنگ، هویت جمعی خانواده و جامعه پررنگ‌تر می‌شود. با این حال، هر یک از اعضای خانواده، تجربه‌های فردی خود را نیز دارند. این تنش بین هویت جمعی و فردی، می‌تواند باعث ایجاد مرزبندی‌های جدید شود. «هویت‌ها هرگز تام و تمام و به‌طور کامل تثبیت نمی‌شوند، بلکه همواره سیال بوده و در فرآیند برساختی دائمی و مبتنی بر مناسبات هژمونیک قرار دارند» (لاکلا و موفه، ۱۳۹۷: ۱۴۵).

گفتمان مرزهای اخلاقی و ارزشی:

تضاد ارزش‌ها: جنگ می‌تواند باعث ایجاد تضاد، بین ارزش‌های سنتی و ارزش‌های جدید شود. برخی از شخصیت‌ها در جنگ، دست به کارهایی می‌زنند که با ارزش‌های اخلاقی آنها در تضاد است. این تضادها می‌تواند مرزهای اخلاقی و ارزشی جدیدی در خانواده ایجاد کند. در طول جنگ، مفاهیم فداکاری و ایثار برای خانواده‌ها معنای خاصی پیدا می‌کند. این مفاهیم می‌تواند باعث ایجاد مرزهای جدید در روابط خانوادگی شده و انتظارات جدیدی را در خانواده ایجاد کند. مادران و همسران، اغلب با زبان نگرانی و ترس با یکدیگر، یا با دیگران صحبت می‌کنند. این زبان، نشان‌دهنده فشار روانی ناشی از جنگ است. درواقع، برخی از مرزها به صورت سکوت و ناگفته‌ها در رمان بروز می‌کنند. شخصیت‌ها گاهی اوقات، از بیان احساسات و دردهایشان خودداری می‌کنند که خود، نوعی مرزبندی را نشان می‌دهد. در برخی موارد، اعضای خانواده از یکدیگر به دلیل تغییر رفتار و انتظارات، گله و شکایت می‌کنند. این زبان، نشان‌دهنده تنش‌های موجود در روابط خانوادگی است.

بررسی مرزبندی‌های خانوادگی در رمان *لم یزرع*:

پیچیدگی روابط انسانی در شرایط بحرانی: این بررسی نشان می‌دهد که جنگ چگونه روابط انسانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و چگونه مرزهای خانوادگی تغییر می‌کنند.

تأثیر جنگ بر ساختارهای اجتماعی: این بررسی نشان می‌دهد که جنگ چگونه بر ساختارهای اجتماعی و خانوادگی تأثیر می‌گذارد و چگونه این ساختارها در زمان جنگ دچار تغییر و تحول می‌شوند.

درک بهتر از تجربیات جنگ: بررسی مرزبندی‌های خانوادگی به ما کمک می‌کند تا درک عمیق‌تری از تجربیات جنگ و تأثیرات آن بر زندگی انسان‌ها داشته باشیم.

در نهایت، تحلیل گفتمان از منظر مرزبندی یک خانواده در رمان «لم یزرع»، ابعاد پنهان و پیچیده‌ای از تأثیر جنگ، بر ساختار خانواده را آشکار می‌کند. این بررسی نشان می‌دهد که جنگ چگونه نه تنها مرزهای جغرافیایی و فیزیکی، بلکه مرزهای عاطفی، هویتی و اخلاقی را نیز در خانواده تغییر می‌دهد.

مرز بین امید و ناامیدی: جنگ، همواره با امید و ناامیدی همراه است. شخصیت‌ها بین این دو حالت، در نوسان هستند و تلاش می‌کنند تا امید خود را حفظ کنند.

مرز بین سلامت روان و آسیب‌دیدگی روانی: جنگ تأثیرات مخربی بر سلامت روان افراد دارد. شخصیت‌ها در معرض آسیب‌های روانی مختلفی قرار می‌گیرند و تلاش می‌کنند تا مرز بین سلامت روان و آسیب‌دیدگی روانی را حفظ کنند. مرزهای اجتماعی و فرهنگی:

مرز بین خانواده و جامعه: جنگ باعث می‌شود مرز بین خانواده و جامعه کمرنگ‌تر شود. افراد، خود را بیشتر به عنوان عضوی از جامعه می‌بینند تا عضوی از خانواده.

«همین قرارها، خلاف رسم و رسوم ماست! اگه لو بره نمی‌شه جمعش کرد. ما که کاری نمی‌کنیم فقط حرف می‌زنیم! احلی صدایش را بالا برد: چی؟ مگه قراره کاری هم بکنیم، نه منظورم این نبود! اما این رسم و رسومات» (همان: ۱۰۶).

مرزها به عنوان یک عنصر ساختاری در رمان عمل می‌کنند و باعث ایجاد تقابل‌ها و تضادهای مختلف می‌شوند. مرزها، نشان‌دهنده تغییرات و تحولاتی هستند که در طول جنگ، بر شخصیت‌ها و جامعه رخ می‌دهند. مرزها، نمایانگر تعارض‌های درونی و بیرونی شخصیت‌ها هستند. این تعارض‌ها، باعث پیچیدگی داستان و عمق بخشیدن به شخصیت‌ها می‌شوند. مرزها، تنش و تعلیق را در داستان افزایش می‌دهند. خواننده با این مرزها همراه می‌شود و به دنبال یافتن پاسخ‌ها و راه‌حل‌ها برای گذر از این مرزهاست. مرزها، پیام‌های رمان را منتقل می‌کنند. از طریق نمایش مرزها، نویسنده به خواننده نشان می‌دهد که جنگ چگونه بر زندگی انسان‌ها تأثیر می‌گذارد و چگونه باید با آن مقابله کرد.

در رمان «لم یزرع»، مرز نه تنها یک مفهوم فیزیکی، بلکه یک مفهوم چندلایه و چندبعدی است که بر زندگی شخصیت‌ها و روایت داستان تأثیر می‌گذارد. مرزها، باعث ایجاد تعارض‌ها، تضادها و تغییرات می‌شوند و در نهایت، باعث عمیق‌تر شدن داستان و پیام آن می‌شوند. بایرامی با استفاده ماهرانه از مفهوم مرز، توانسته است تصویری دقیق و انسانی از جنگ و تأثیرات آن بر زندگی انسان‌ها ارائه دهد.

تغییر دیدگاه به زندگی: تجربه جنگ، دیدگاه این شخصیت‌ها را به زندگی تغییر می‌دهد. آن‌ها ارزش‌های جدیدی را درک می‌کنند و به زندگی پس از جنگ با دید متفاوتی نگاه می‌کنند.

مرز در نظریه گفتمانی لاکلا و موفه، مفهومی خاص تلقی می‌شود که بسته به بستر و گفتمان‌های مسلط، معانی متفاوت و گاه متضادی را به خود می‌گیرد؛ به نحوی که در یک گفتمان، نقش حفاظتی و تدافعی می‌یابد، در دیگری مانع ارتباط و تعامل تلقی می‌شود و در روایتی دیگر، سرچشمه درد و رنج معرفی می‌گردد. این نامعینی و تهی بودن مفهومی مرز، بستر را برای تعارض، مبارزه بر سر معنا و امکان تغییر فراهم می‌کند. در رمان «لم یزرع»، گفتمان‌های مختلف بر سر معنا بخشی به مرز، درگیر رقابتی هژمونیک هستند و نتیجه این مبارزه، نشان می‌دهد که هژمونی هرگز ثابت و قطعی نیست و همواره قابلیت به چالش کشیدن را دارد. شخصیت‌هایی که با گفتمان غالب، مخالفت می‌کنند؛ نمایانگر ظرفیت مقاومت در برابر هژمونی و امکان دگرگونی آن هستند. بر اساس این، با اتکا به اندیشه‌های لاکلا و موفه می‌توان مرز را در این رمان، هم به مثابه میدان نبرد هژمونیک و هم به عنوان یک سازه گفتمانی و نقطه تهی تحلیل کرد؛ نقطه‌ای که از طریق آن، هویت‌ها، مناسبات قدرت و معانی مختلف شکل می‌گیرند. این رویکرد همچنین آشکار می‌سازد که «گفتمان‌ها همواره در فرایندی پویا برای تثبیت یا تغییر قدرت به کار می‌روند و ثبات کامل در معانی گفتمانی، ناممکن است» (لاکلا و موفه، ۱۳۹۷: ۱۳۲-۱۳۵).

۳. نتیجه‌گیری

تحلیل گفتمان انتقادی رمان *لم یزرع* با تمرکز بر مفهوم مرز نشان داد که مرز، نه صرفاً یک خط جغرافیایی جداکننده، بلکه یک سازه گفتمانی پیچیده است که معانی و هویت‌ها را شکل می‌دهد. مرز در این رمان، نه تنها به عنوان یک واقعیت فیزیکی، بلکه به عنوان یک مفهوم اجتماعی و فرهنگی، بازنمایی می‌شود که روابط قدرت، هویت‌های فردی و جمعی و حتی عواطف انسانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. با استفاده از ابزارهای تحلیلی لاکلاو و موفه، مشخص شد که مرز در رمان، به صورت یک گره کلیدی عمل می‌کند که حول آن، مفاهیم دیگری مانند جنگ، مقاومت، عشق و هویت مفصل‌بندی می‌شوند. این مفصل‌بندی‌ها نشان می‌دهند که مرز، نه تنها یک عامل جدایی و تفرقه است، بلکه می‌تواند به عنوان یک عامل اتصال و ایجاد هویت‌های جدید نیز عمل کند. در واقع، گفتمان‌های رقیب در رمان، مرز را نه به عنوان یک پدیده ثابت و مشخص، بلکه به عنوان یک ساختار متغیر و قابل چالش تفسیر می‌کنند؛ این نشان می‌دهد که مرز، یک پدیده چندوجهی و پویاست که معانی آن، نه تنها در سطح جغرافیایی، بلکه در سطوح اجتماعی، فرهنگی و عاطفی ساخته و بازسازی می‌شود. از این طریق، این تحلیل نه تنها به فهم عمیق‌تری از رمان می‌رسد، بلکه به ما کمک می‌کند تا درک انتقادی‌تری از نقش گفتمان در شکل‌دهی به مرزها و تأثیرات آن‌ها در زندگی انسان‌ها داشته باشیم. این رویکرد، همچنین بر اهمیت مطالعه مرزها به عنوان سازه‌های اجتماعی و فرهنگی که می‌توانند توسط گفتمان‌های متضاد به چالش کشیده شوند، تأکید می‌کند.

بنابراین به طور خلاصه باید گفت:

- ۱- قهرمانان داستان با مونولوگ‌های درونی و دیالوگ‌های او با دیگر شخصیت‌ها، تنش بین ارزش‌های شخصی او و خواسته‌های زندگی نظامی را آشکار می‌کند. این مبارزه نشان می‌دهد که چگونه گفتمان، درک او از خود و دیگران را شکل می‌دهد.
۲. مفهوم هژمونی در درک پویایی قدرت موجود در رمان، بسیار مهم است. هژمونی به تسلط برخی ایده‌ها یا گفتمان‌ها بر سایرین، شکل‌دادن به هنجارها و ارزش‌های اجتماعی اشاره دارد.
- گفتمان نظامی پیرامون وظیفه، شرافت و فداکاری، روایتی هژمونیک ایجاد می‌کند که شخصیت‌ها را تحت فشار قرار می‌دهد تا مطابقت کنند. با این حال، لحظات مخالف، مانند تأملات قهرمان داستان در مورد اخلاقیات جنگ و رنجی که ناشی از آن است، این هژمونی را به چالش می‌کشد. این با ادعای لاکلاو و موفه مطابقت دارد که شکل‌بندی‌های اجتماعی ممکن است در معرض تغییر قرار گیرند، زیرا شخصیت‌ها درباره موقعیت‌های خود در گفتمان غالب مذاکره می‌کنند.
۳. به گفته لاکلاو و موفه، هویت‌ها از پیش، داده نشده‌اند، بلکه از طریق شیوه‌های بیانی ساخته می‌شوند. در رمان *لم یزرع*، هویت شخصیت‌ها بر اساس روابط و گفتمان‌هایی که با آن‌ها درگیر می‌شوند، شکل می‌گیرد.
- روابط بین سربازان و غیرنظامیان، سیال بودن هویت را نشان می‌دهد. تعاملات قهرمان داستان با هیثم، به عنوان فردی از مذهبی دیگر، نشان می‌دهد که چگونه تجربیات مشترک آن‌ها، از آسیب و از دست دادن، پیوندی را ایجاد می‌کند که از نقش آن‌ها در جنگ فراتر می‌رود. این بیان هویت، به هم‌پیوستگی روایت‌های شخصی و سیاسی را برجسته می‌کند و تأکید می‌کند که هویت‌ها از طریق روابط اجتماعی شکل می‌گیرند.
۴. زبان، در این رمان به عنوان ابزار قدرتمندی برای توانمندسازی و سرکوب، عمل می‌کند. استفاده شخصیت‌ها از زبان، نشان‌دهنده موقعیت آن‌ها در ساختارهای قدرت روایت است.
۵. لاکلاو و موفه بر اهمیت احساسات در شکل‌دهی هویت‌ها و گفتمان‌های سیاسی تأکید می‌کنند. در رمان *لم یزرع*، تجربیات احساسی نقش به‌سزایی در روایت شخصیت‌ها دارد.
- احساس گناه، ناامیدی و شفقت قهرمان داستان از طریق تعامل او با سربازان دیگر با مذهبی متفاوت، بیان می‌شود. این احساسات، گفتمان نظامی مسلط را به چالش می‌کشد و هزینه انسانی جنگ را برجسته می‌کند. وزن عاطفی این تجربیات، در خدمت بی‌ثبات کردن روایت‌های هژمونیک است و امکان ظهور گفتمان‌های جایگزین همدلی و درک را فراهم می‌کند. درنهایت، این رمان نشان می‌دهد که چگونه گفتمان، واقعیت‌های اجتماعی و مبارزات جاری برای هژمونی را در یک چشم‌انداز پیچیده اجتماعی-سیاسی شکل می‌دهد.

فهرست منابع

الف- منابع فارسی

- آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۹۴). *تحلیل گفتمان انتقادی*، چاپ سوم، تهران: علمی و فرهنگی.
- بایرامی، محمدرضا. (۱۳۹۴). *لم یزرع*، چاپ اول، تهران: کتاب نیستان.
- گرامشی، آنتونیو. (۱۳۹۸). *گرامشی و انقلاب*، مقالاتی پیرامون انقلاب اکبر، ترجمه علیرضا نیاززاده نجفی، چاپ اول، تهران: چشمه.
- لاکلا، ارنستو؛ موفه، شانتال. (۱۳۹۷). *هژمونی و استراتژی سوسیالیستی به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال*، ترجمه محمد رضایی، چاپ سوم، تهران: ثالث.
- مهرآیین، مصطفی. (۱۳۸۶). شرایط تولید فرهنگ: ریشه‌های ظهور مدرنیسم اسلامی در هند، مصر و ایران. رساله دکتری جامعه‌شناسی. دانشگاه تربیت مدرس.
- وندایک، تتون. (۱۳۸۲). *مطالعاتی در تحلیل گفتمان از دستور متن تا گفتمان‌کاوی انتقادی*. ترجمه ایزدی و دیگران. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- هنرمند، مهدی. (۱۳۸۸). *حقوق دریاها*، چاپ اول، تهران: پیام رشد.
- هوارث، دیوید. (۱۳۷۷). «گفتمان»، ترجمه علی‌اصغر سلطانی، *مجله علوم سیاسی*، شماره ۲، صص ۱۸۲-۱۵۶.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۹۱). *درآمدی به گفتمان‌شناسی*، چاپ اول، تهران: هرمس.
- یورگنسن، ماریان؛ فیلیپس، لوئیز. (۱۳۹۸). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. چاپ نهم. تهران: نی.

ب- منابع لاتین

- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage Publications.
- Joseph, J. (2002). *Hegemony A realist analysis, First published* , 11 New Fetter ,ane, London EC4P 4EE Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge 29 West 35th Street, New York, NY 10001.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. UK: 6 Meard Street, London W1F ,GUS: 20 Jay Street, Suite 1010, Brooklyn, NY 11201.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. UK: 6 Meard Street, London W1F 0EG,US: 20 Jay Street, Suite 1010, Brooklyn, NY 1120.
- Weiss, G., & Wodak, R. (2003). *Introduction: Theory, interdisciplinarity and critical discourse analysis. In Critical discourse analysis*. Palgrave Macmillan, London. pp. 1-32.

References

- Aghagolzadeh, F. (2015). *Critical Discourse Analysis*. 3rd Edition. Tehran: Elmi Farhangi. (in Persian)
- Bayrami, M. R. (2015). *Lam Yazra'*. 1st Edition. Tehran: Ketab-e Neyestan. (in Persian)
- Gramsci, A. (2019). *Gramsci and Revolution: Essays on the October Revolution*. Translated by Niaz Zadeh Najafi, A. 1st Edition. Tehran: Cheshmeh. (in Persian)
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage Publications.
- Honarmand, M. (2009). *Law of the Sea*. 1st Edition. Tehran: Payam-e Roshd. (in Persian)

- Howarth, D. (1998). Discourse. Translated by Soltani, A. A. *Journal of Political Science*, No. 2, pp. 156-182. (in Persian)
- Jorgensen, M. & Phillips, L. (2019). *Theory and Method in Discourse Analysis*. 9th Edition. Tehran: Ney. (in Persian)
- Joseph, J. (2002). *Hegemony A realist analysis*. First published , 11 New Fetter ,ane, London EC4P 4EE Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge 29 West 35th Street, New York, NY 10001.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. UK: 6 Meard Street, London W1F 0EG,US: 20 Jay Street, Suite 1010, Brooklyn, NY 1120.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. UK: 6 Meard Street, London W1F ,GUS: 20 Jay Street, Suite 1010, Brooklyn, NY 11201.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2018). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Translated by Rezaei, M. 3rd Edition. Tehran: Sales. (in Persian)
- Mehrain, M. (2007). *The Conditions of Cultural Production: The Roots of Islamic Modernism in India, Egypt, and Iran* (PhD Dissertation in Sociology). Tarbiat Modares University. (in Persian)
- Weiss, G. & Wodak, R. (2003). *Introduction: Theory, interdisciplinarity and critical discourse analysis. In Critical discourse analysis*. Palgrave Macmillan, London. pp. 1-32.

